

Ганебна справа

Клим Поліщук

I

Що то воля золота!.. Десь нічого кращого від неї в цілому світі немає!.. Недаремно ж хтось сказав, що "воля, то вічна молодість"... А хто з нас не любить своєї молодості, коли так солодко і тривожно б'ється в грудях серце, коли в годину важкого смутку і горя можна розважитись веселою піснею. Заспівав і за горе забувся... Так із кожним бувало в молоді літа, але вже на старості літ нічого не подієш—скоряєшся перед лихом. В молодості все життя стоїть впереді, а через те й родяться в душі найкращі надії на будучину, а з тією надією легше жиється на землі... Воля і молодість — дві найдорожчих речі для людини, і вони скрашують собою весь смуток життя. Там, де нема волі, дарма гине молодість, а де є воля — молодість вічно цвіте і красується в промінні ясних почувань душі...

Але є такі закутки, де люди живуть і не відчують того, як саме складається життя і в чому зміст його. Такі люди заснидали в забобонах давно минулого і лякаються всього нового. Такі тихі закутки людського життя куняють в своїм горі і нужді, а про те й не хочуть знати, що десь є там сміливі люде, що день і ніч змагаються за будучину і готуються до зустрічі великого свята волі...

Та й справді, звідки могли щось знати про це якісь забуті мешканці містечка Янушполя, коли вони так призвичаїлись до того життя, яким жили діди і прадіди... Зовсім так, як у казці: "За лісами, за горами, за далекими морями, мирно люде поживали, за насущний щиро дбали..." А той насущний вже й душі вимотує з них, а добра так і не знає ніхто... Всі знали, що треба нести свій тяжкий хрест життя, бо, мовляв, "на все Божа воля"... В поті чола добували свій кусок хліба і збагачували того, хто весь час обкрадав їх... В тяжку годину незрозумілої боротьби посилали на фронт все нових і нових борців, а самі з плачем і зненавистю стрівали повертаючих інвалідів.

Ось і весь зміст убогого життя тихого закутка, а в тім числі і містечка Янушполя, мешканці якого нічим не цікавились, нічого не шукали і ні на що не сподівались.

Але цілком неждано сталося таке чудо, яке заставило всіх прокинутись і глянути вгору, на весняне сонце. Прийшла революція, то як же було не радіти і не підносити голови до неба?.. Як було не радуватись, коли не стало тюрем, упали кайдани, все зробилося вільним, рівним, добрим і всепрощаючим...

Старі янушпольці багато чого чули, бачили і знали на своїм віку, але зараз вони признавалися, що це було щось таке, невидане в світі, чого ніхто й ждати не міг. Хіба не дивна річ, щоб піп, ксьондз та рабин разом службу Божу правили і казання казали до народу?.. Але сталося так, що свято Волі і червоні прапори усіх помирили... Ті люди, що на все дивилися якось чудно, зараз забули за все і гаряче молилися разом з усіма людьми, що збирались на містечковій площі перед школою, де "правився молебень за свободу"...

Після молебня піп, ксьондз та рабин сказали свої казання, а за ними говорили "горатори"... Особливо сподобався людям молодий учитель двокласової школи—Вакуленко. Він промовляв зовсім не так, як піп або рабин, які все казали, що "Бог так дав"... "Бог так зробив"... Ні, він просто і зрозуміло сказав: "Змучені горем і нуждою, голодні робітники та салдати не змогли більше терпіти кривавого царя і зробили революцію. Революція дала нам волю і землю, хліб голодним, справедливість окривдженим і право поневолення!.. Тепер нам треба по-братерському жити і один одного любити, щоб вороги трудового люду знов не одібрали найбільшого його добра—волі..."

Люди, що жили своїм "тихим і мирним" життям, що бачили гріх і злочин тільки там, де порушались старі звичаї батьків, як зачаровані, слухали нові слова про нове життя. "Значиться, — говорили вони,—тепер ніхто вже не буде красти коней і добиратися в комору опівночі, бо всі будуть однаково всім довольні... То ж воля, а не що-небудь, так собі"...

До цього часу тільки було й тривоги, що приїзд справника або архієрея, а зараз... зараз і не перелічити всього... Дехто з молодших пригадував, що щось подібне було тільки тоді, як одного разу було оголошено, що приїдуть якісь агрономи учити, як можна розбагатіти на двох моргах поля... Ходили люде і слухали, бо кожний хотів кусок хліба мати, але тоді їм про сіяні трави щось наговорили...

А зараз вечорами, коли кінчалася денна праця, господарі збиралися коло волості, де засідає "Ривко", і жваво обговорювали свої справи. Багато людей вже зацікавилася, якто буде з панською землею, але ніхто нічого певного ще не казав.

Баби незадоволено говорили:

— Ну й дурні оті чоловіки, що вже не дай мати Божа! Отак поки ще буде, а вони тільки поміж собою змагаються. Ходять та час марнують...—каже одна.

— Оце, але ця ліворучія ще гірше, як в старого пристава молода жінка!..—додає друга.

Молодою жінкою старого пристава баби виявляли все своє презирство до якої-небудь особи чи справи. Справа в тому, що рік назад молода жінка старого пристава закохалася в якогось проїжджого комерсанта, що скуповував коней, та й хотіла втекти з ним. На приставське щастя, вже за містечком це стрінув урядник, який зараз сповістив пристава. Пристав догнав їх на залізничній станції, де вони збиралися сісти в потяг. Він прилюдно повибивав комерсантові зуби, а жінку привіз додому і два тижні тримав під замком на черствім хлібі. З того часу молода жінка старого пристава стала притчею во язицех бабських...

Що стосується учителя Вакуленка, то працював він не покла— даючи рук. До нього йшли за порадами всі селяне і він завше охоче йшов до них. Було б дуже гарно, якби не сталася одна річ, яка теж стала притчею...

II

Живий живе гадає, а в молодого серце б'ється... Всі знали красуню Хайку, доньку старого Берка, який любив її, доглядав і до розуму довів. Старий Берко був орендарем

панських ставів та млинів, а мав всього одну доньку від другої жінки, яка вмерла з пологів.

Дбаючи за будучину своєї єдиної доньки, старий Берко віддав її до гімназії, яку вона скінчила в перших часах революції. Хайка мала всього вісімнадцять літ і була надзвичайно гарна, так що як хто з молодих мужчин дивився на неї, то йому здавалося, що все його тіло обсновує якась тоненька павутина. Хайка багато читала червоненьких книжечок і була соціалісткою. Ось через що їй так припав до вподоби молодий учитель, коли він промовляв на святі волі!.. Тоді ж вони познайомилися, а після того часто стрівалися, але ніхто в цьому не бачив нічого дивного.

Люде знали одно, що "вона жидівка", а старий Берко так і зовсім нічого не думав. Тільки обидві попівські дочки щось там говорили, але на це ніхто не звертав ніякої уваги, бо всі знали, що попівни вже були літні дівчата, а через те було й зрозуміло, чому їм так не подобалося знайомство Хайки з Вакуленком. Як було, що саме було між ними, того не знав ніхто, але в провідну суботу все містечко схвилювалося надзвичайною новиною. Старий Берко, прийшовши вечором з синагоги додому, був дуже здивований, що не застав Хайки вдома. Спочатку він думав, що вона жартує з ним і сховалася куди-небудь в шафу, якто вона перед тим не раз робила, але, згодом, він стурбувався не на жарт. Обшукавши все помешкання, він взяв у руки палицю і подався до своїх єдиновірних сусідів, але Хайки не було ніде і ніхто її не бачив. Тільки вже тоді, як піднялося на ноги все єврейське населення містечка, якась баба сказала, що бачила, як Хайка з Вакуленком пішли гуляти в поле.

Добрі єдиновірні сусіди заспокоювали Берка:

—Ну, так що такого сталося? Пішла гуляти, так прийде! Чого так турбуватися. Почекайте трохи.

Пішов старий додому, та й щось не сиділося йому спокійно. Вже й дванадцятую годину пробив годинник, а Хайки—ні слуху, ні духу. Тоді в його голові з'явилась нова думка. Він згадав, що Хайка щось надто вже дружила з Вакуленком і, окрім того, оті її чудні ховання в шафу... От тепер і підвела старого... Не інакше, як тільки втекла з ним...

Мовчки встав він і мало що не бігом побіг до школи, де була квартира Вакуленка. В його квартирі було темно, а коли він взявся за клямку біля дверей, то помітив великого замка. Старий Берко зрозумів все і перед його очима засвітилися огненні тальмудичні гасла. Він відчув, що сталося щось страшне, що треба щось робити і ні одної хвилини не гаяти часу.

"Украв! Украв! Украв!"—закричав він не своїм голосом і, як припечений гарячим залізом, кинувся на вулицю сонного містечка.

Скоро все єврейське містечко було на ногах і гомоніло. Від Вакуленка ніхто не сподівався чогось подібного, а через те й обуренню не було кінця:

—Ач, який приткий молодець! Як солодко балакав про революцію та чесність, а сам не коні які-небудь вкрав, а єдину доньку в батька!..

— Та вона ж сама розум має, не крав же він її, як кішку яку— небудь!.. Певне, кохає

його, так от і втекла з ним.

— Еге, добрий розум!.. Одурив дівчину, як стій та дивись...

— А так, тепер шукай вітру в полі. Аби хоч знати, куди поїхали вони?..

— Треба гоїв розпитати, вони, певно, знають...

Молоді єврейські парубки, що тільки й мріяли про Хайку, як ошпарені, кинулись із хати в хату розпитувати, чи не знає хто, куди дівся молодий учитель? Сторож від школи за десять карбованців сказав, що учитель виїхав з усіма своїми речами кудись на Любар і що його повіз Левко Мельник...

— Ах, отой Левко, вдовиний син!.. Його всі знають, що то за гульвіса!.. — В нього коні добрі, і він колись приставшу з комерсантом возив... Гей, Левко, стережися!.. Єврейські хлопці грошей не пошкодують, а старі гріха не попустять!.. — казав дехто з юрби, яка зібралась перед школою.

Аж вісім возів вирушило в погоню, а впереді їх верхи їхав Мошко, який нещодавно повернувся з Америки і вважав себе найкращим нареченим для Хайки.

— О, тепер він віддячить їй за ті презирливі погляди, що вона зневажливо кидала на нього! — шепталися попівни.

На возах сиділо по четверо самих дужих, самих сміливих і бого— боязних єврейських юнаків, серед яких на передньому возі сидів і сам старий Берко. Всі вони були озброєні залізними палицями, сокирами, заступами, ножами і навіть револьверами. Недаремно ж вони повстали за честь і образу старого Берка!..

III

Щоб Вакуленко був не спочивав у Молочках, а їхав далі, то все було б гарно, але Левко намагався дати трохи спочити коням. Хайка і Вакуленко згодилися, але щоб коні спочивали не більш, як півгодини. Левко казав, що все одно до ранку заїдуть до Любаря і лякатися, що хтось там буде доганяти, немає ніякої рації. Одначе Левко дуже помилився, бо як тільки виїхали з Молочок, то вже світало, а до Любаря було ще 15 верстов. Від'їхавши три версти від села, вони почули за собою якийсь гуркіт возів.

Занепокоєно їхали далі, але, озирнувшись назад, Хайка побачила цілу валку возів, яка наздоганяла їх. Придивившись краще, вона побачила, що попереду всіх, верхом на коні, їде не хто інший, як Мошко.

— Ой, нас доганяють!.. Тікаймо!—скрикнула вона.

Вакуленко тільки поблід, а Левко погнав коні. Коні бігли, аж хропли, а за ними також летів верховий і сказано тарабанили вісім возів. Хайка пригорнулася до Вакуленка і щось шептала, наче молитву.

Побачивши неможливість утечі, Левко спинив коні, а Вакуленко і Хайка стали ждати... Ось Мошко підскочив аж до самого воза. Страшний, спітнілий і червоний від злості, він, не кажучи ні слова, з усіх сил вдарив Вакуленка по лиці ремінним нагаєм, яким поганяв свого коня.

Левко обернув свого батога і товстим кінцем пужална вдарив Мошка по очах так, що той злетів з коня. В той час, як Мошко падав, Левко дістав з воза запасного горчика і став перед Хайкою і Вакуленком. Розлютований, він грізно кричав до тих, що сиділи

на возах: "Ану, паршивці, багато ще вас полізе?! Голову розіб'ю!.."

Але занадто мала була сила одного Левка проти восьми возів. Запал зробив своє діло, і через хвилину п'ять Левко з розбитим носом лежав зв'язаний, а Вакуленка били обережно і розумно, щоб не поламати ребер і не затовкти на смерть... Вакуленко, весь закривавлений, валявся на дорозі і тільки стогнав. Хайка була на руках старого Берка і нічого не чула й не бачила, бо впала в непритомність.

Врешті войовничий запал охолов і на його місце прийшло безмежне презирство. Хотіли так і покинути його, але Мошко став умовляти всіх забрати його з собою, щоб показати всім янушпільським го́ям, якого вони гарного мали проводиря...

IV

Ні один комітетник не став на оборону свого доброго учителя, а всі мовчали, як води в рот набрали. Юрба цікавих, що зібралася коло волості, кричала: "От так вчитель!.. Нам казав про ліворуцію, а сам ось за які діла взявся!.. Не треба нам такого вчителя!.. Дати йому доброго прочухана, та й вигнати під три вітри, щоб і дух його тут не пахнув!.."

Голоси про "доброго прочухана" чим далі, тим збільшувалися, і невеличкий гурток Вакуленкових прихильників уживав всіх заходів, аби не допустити до самосуду. Більш розсудливі стали говорити, що Вакуленка треба тільки посадити на якийсь час в "холодну", а потім випустити його на всі чотири вітри, бо, як його товариші дочуються про щось негарне, то зроблять так, що ніхто не получить земельки...

Погаласувавши трохи, всі погодилися на тому, що його на два дні треба посадовити в холодну, а потім нехай забирається з містечка і йде туди, куди сам схоче.

Тут він нікому вже не потрібний, бо такої ганебної справи ще ніколи не робив християнин.

Вакуленка посадовили в "холодну", а ключі від неї забрав до себе старший міліціонер. Юрба, заспокоєна тим, що зробила "добре діло", стала помаленьку розходитися.

V

Коли Вакуленко остався в "холодній" сам-один, то до нього помалу стала вертатись свідомість. Вже вечоріло, і в кімнаті робилося темно. Йому чогось стало страшно, і він заліз в темний куточок.

В його потовченій голові так і роїлись думи. Чим більше було думок, тим гостріше почувався біль образи і зневаги. З його уст не вирвалось ні одного слова прокльону, але думки говорили: "Як же воно так сталося?.. От дурень був, що не втікав на Чуднів! А оті тальмудичні фанатики, а ота богобоязлива і злодійкувата християнська череда!.. Чого вони хочуть з мене?! Сам же товкмачив їм про те вільне життя, яким має жити кожна людина!.. Але, як видно, для них все дарма. Вони ще поділені поміж собою, а через те "гой" і "жид" ще довго житиме серед них, але людей не буде..." Згадалися ті тремтючі обійми і гарячі поцілунки, якими його пестила Хайка, і в його душі стало так важко.

Встав з свого темного кутка й став схвильовано ходити, наскільки дозволяли йому його слабі сили. Коли тут за вікном щось зашелестіло і в вікно хтось зазирнув. Він став

пильно дивитись у вікно і йому показалося, що то Хайка. Сам собі не йняв віри і думав, що то якесь хоробливе з'явище, не більше. Але, ні! Хтось заглянув вдруге, і він добре побачив, що то була вона. В вікні було вибито кусок шибки, куди вона просунула щось загорнуте в білий папір. Просовуючи те "щось", вона пошепки сказала:

— Мій любий! Завтра тебе випустять і ти мусиш виїхати. Тут дещо на дорогу...

— Мій Боже! Як же ти спромоглася? Як ти відважилася?.. Не забула?!

— Ні, не забула!.. Втекла й зараз йду назад, бо за мною чатують, а рабин ще й покуту наклав... дурний...

Останні слова вона вимовила так скоро й тихо, що він ледве зрозумів їх. Коли він хотів ще щось сказати, то її вже не було коло вікна, а за вікном була тиха весняна ніч і зоряне небо.

В той час звідкись полетів камінь і, розбивши шибку, упав у "холодну". Вакуленко присів коло стіни і подумав: "Певне, Мошко лютує. Чорт з ним..."

Вранці його випустили і сказали: "Зараз же їдьте з Янушполя і більш не показуйтеся. Ви накоїли такого лиха, що зараз весь комітет хочуть перевибрати. Кажуть, що цей комітет був під вашим керунком, а через те йому не можна довіряти..."

Вакуленко мовчки подався до Левка, а надвечір всі люде бачили, як він виїхав на станцію. На возі, серед зелених піль, йому стало трохи легше на душі, хоч серце й щеміло. Не доїжджаючи до станції, він виліз із воза і став йти пішки. Левко говорив: "Ото прокляті паршивці, як же вони мені розтовкли носа. Але й я горчиком закатав одному по маківці, що довго пам'ятатиме!.. Я був би вас в обіду не дав, якби вони мене не зв'язали..."

На станції Вакуленко зауважив, що до нього чогось дуже придивляються люди. Зазирнувши в дзеркало, він просто не узнав себе. Під очами були великі синці, верхня губа страшно розпухла, а через все ліве лице проходила чорна смуга від Мошкового нагая. Дивлячись на своє лице, він мало що не заплакав, як у той час почув, що хтось стоїть коло нього.

Озирнувшись, побачив Хайку. Вона говорила: "Слухай, коханий мій! Я ж йшла слідом за тобою, а тільки полями... Скоро й вони всі тут будуть... Скоріше їдьмо, он стоїть якийсь поїзд..."

Вакуленко мовчав і дивився на Хайку, яка здавалась йому надзвичайною. Хайка говорила:

— Вони мене теж били, але не дуже, бо батько заступився... Вони називають мене великою грішницею, але ж ти мене кохаєш?.. Ти знаєш, що я вже з ними бути не можу...

— Люба моя!—сказав Вакуленко.—Я знаю добре, що вони там тебе заїли б. Хіба ж вони знають, що таке любов?.. Для них те все, що робиться любов'ю, є тільки ганебною справою, а для нас це все... їдьмо...

Взявши один одного під руку, вони пішли до вагонів і попросилися до солдатів, які їхали в вагоні. Ті згодилися, але якось неохоче. Один, з рижогою бородою, як видно, москаль, запитався: "А какой ви партії?" Хайка влучно відповіла, і рижий солдат

гукнув: "Нада их взять, товарищи, оне с нами на одной позицій".

Вже паровик дав свисток, як на станції знявся якийсь гармидер. Вакуленко побачив добре знайомих йому янушпільських євреїв, серед яких ввихався Мошко. Вони їх теж помітили і кинулись до вагона. "Куда лезешь?" — закричав рижий солдат.

Хайка поспішила розповісти "товарищам", в чому річ. Вислухавши все, що вона сказала, рижий солдат гукнув до своїх товаришів: "Так это настоящая провокация!.. Какая же здесь свобода, когда они насилуют их личное убеждение! Дайте-ка мне винтовку, так я покажу вот этому долговязому, что командует всеми! Тоже жених какой нашелся!.." Хтось з кутка подав йому рушницю, і він, повернувши багнет до себе, так садонув Мошка в груди, що він аж упав. Хтось з юрби став кричати, щоб поїзда не пускати доти, доки з вагона не вилізе Хайка. Але в відповідь на це з вагонів почулося таке грізне "ми вот покажем, как насиловать!", що начальник станції тільки рукою махнув, і поїзд рушив... В юрбі запанувала веселість і багато голосів загукало: "Молодці хлопці!.. От фронтовики так фронтовики!.."

А слідом за поїздом бігли Хайчині єдиновірці і, стомившись бігти, з огидливою піною на устах посиляли страшні прокляття...

VI

Багато говорили янушпольці про Хайчину втечу, але від самої Хайки довго не було ніяких звісток. Казали, що вона з Вакуленком поїхала в Америку, але ніхто нічого певного так і не знав до того часу, заки від Хайки не прийшов лист до старого Берка. В тім листі вона писала, що вже одружилася з Вакуленком і разом з ним учителює на волинським Поліссі, в чому не бачить нічого злого, крім доброго діла, а через те просила простити її.

Довго старий Берко думав думу, як бути, а далі зібрався з силами і написав їй листа, що прощає тільки через те, що вона "не така, як інші"...

м. Київ, 1918р., жовтень